

ВСТАВНІ КОМПОНЕНТИ В ЗАКАРПАТСЬКОМУ ГОВІРКОВОМУ МОВЛЕННІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 811. 161.2'282.2(477.87):811'373.7

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2\(54\).28-35](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2(54).28-35)

Галас А. Вставні компоненти в закарпатському говірковому мовленні; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. У статті представлено структурно-семантичну характеристику вставних компонентів у діалектному мовленні. Аналіз вставних одиниць здійснено на основі власних записів фрагментів говіркового мовлення в окремих населених пунктах Закарпаття. Для обстеження типології вставних компонентів також залучено матеріали діалектних словників закарпатського говору, опублікованих текстів українських закарпатських говірок. Значну частину представленого матеріалу становлять фіксації вставних виразів у записах говірки с. Довге Закарпатської області в рукописних матеріалах Василя Німчука. Описано лексеми в ролі вставних компонентів із різними семантичними відтінками і функціональними особливостями. Виокремлено такі групи вставних компонентів: із значенням достовірності, впевненості, невпевненості, категоричності, запевнення в правдивості висловленого; із значенням непевності, сумніву, припущення, здогаду; із значенням емоційної (позитивної чи негативної) оцінки, які вказують на постійність або непостійність повідомлюваного; які вказують на спосіб об'єктивної думки; які виражають безпосереднє апелювання до особи (осіб) із метою привернення уваги, налаштування на діалог і т. ін.; які є засобами впорядкування думки, компонування та акцентування певних її елементів, послідовності викладу; вставні компоненти – фразеологізовані вирази, які вживаються як традиційні народні магічно-забобонні мовні формули. Підтверджено і доповнено висновки дослідників про роль конститивних елементів, зокрема вставних компонентів, у територіально-діалектній забарвленості діалектного тексту. Виявлено спільні з літературною мовою, з іншими українськими говорами форми вставних слів і конструкцій, а також специфічні діалектні риси лексичного складу і морфологічного вираження (*так бых дьыхаў, най сам ни брешу, ачий; видаў; буз уўно; у дбрыи час речі; нікай; чуй; чуйс'а; іппен; іппин'ц'і; ни буду приказовати; про вишитоко; най с'а ни приказуйе; ни подімэйучис'а; ниўпоношэйучи; прдичўн бы; с'атіў бы с'а; ко ўўжде* та ін.). Проілюстровано модальну і суб'єктивно-оцінну функції вставних компонентів у говірковому мовленні.

Ключові слова: закарпатський говір, діалектний синтаксис, вставні компоненти, модальність.

Формулювання проблеми. Відомо, що досягнення в дослідженні особливостей синтаксичної системи в діалектах української мови поступають успіхам у вивченні інших мовних рівнів. Попри певну увагу мовознавців вивчення явищ діалектного синтаксису залишається найменш дослідженою галуззю. На необхідності виявлення і вивчення найважливіших різновидів діалектних синтаксичних явищ наголошували І.Г. Чередниченко, С.П. Бевзенко, К.Ф. Герман, П.Ю. Гриценко. Останнім часом помітно активізувалися мовознавчі студії особливостей діалектних текстів. У говірковому (монологічному й діалогічному) мовленні активно вживаються вставні слова і вирази, які, перебуваючи у смислових зв'язках з усім висловлюванням або його частиною, виражають різноманітні відтінки об'єктивної і суб'єктивної модальності і надають мовленню територіально-діалектної забарвленості. Актуальність нашого дослідження визначає необхідність системного дослідження структури, семантики і особливостей функціонування вставних слів і виразів у синтаксичній системі говіркового мовлення. Оскільки вставні одиниці в говірковому мовленні відрізняються різноманітними діалектними особливостями від аналогічних одиниць у літературній мові та інших українських говорах, а також у закарпатських говірках на фонетичному, лексичному і граматичному рівнях, зберігаючи здебільшого реліктові мовні явища і вузьколокальні риси, результати роботи з укладання корпусу вставних компонентів у говірковому мовленні і їх досліджен-

ня сприятимуть системному описові як цих мовних одиниць, так і особливостей лексичної, фраземної і граматичної систем закарпатського говору.

Аналіз досліджень. Синтаксичні особливості закарпатських українських діалектів у різний час викликали глибокий інтерес дослідників (І.Г. Верхратський, І.А. Панькевич, І.Г. Чередниченко, С.П. Бевзенко), однак результати науково-дослідних пошуків відомих учених – це окремі спостереження над синтаксичними явищами у південно-західних говорах, попередні розвідки, мета яких полягала у фіксації цінних матеріалів для дослідження історії української мови. За висновками дослідників, з усіх опублікованих праць у другій половині ХХ ст. про синтаксичні особливості основних діалектних груп української мови найбільшу частку склали спостереження над південно-карпатськими (закарпатськими) говорами (праці С.П. Бевзенка, Й.О. Дзедзельського, В.І. Добоша, П.М. Лизанця, В.В. Німчука, В.І. Ороса, І.Д. Пагірі). Окремі синтаксичні особливості говорів Закарпаття є предметом низки наукових статей О.В. Юсікової. З-поміж синтаксичних діалектних явищ вставні компоненти у структурі закарпатського зв'язного говіркового мовлення поки перебувають за межами належного наукового опису. Вставні компоненти в боржавській говірці закарпатського говору фрагментарно описані в публікації А.М. Галас [Галас 2022, с. 74–75].

Дослідженню вставних слів на матеріалі західнополіських говірок присвячені праці Г.Л. Аркушина [Аркушин 2017, с. 8–13], Ю.В. Громика,

Д.М. Костусяк [Громик, Костусяк 2025, с. 48–53]. У статті Г.Л. Аркушина зроблено аналіз вставних слів для привернення уваги співрозмовників на основі записів мовлення з трьох найбільших говіркових груп західнополіського діалекту української мови – волинсько-поліської, берестейської та підляської. Аналізом вставних слів для привернення уваги співрозмовника автор ще раз підтвердив висновок, що народні говірки як окрема мовна система має свої оригінальні риси на всіх рівнях. Модальні синтаксичні одиниці із значенням імовірності, засвідчені в мовленні діалектоносіїв Західного Полісся, є предметом статті Ю.В. Громика і Д.М. Костусяк. Для позначення слів, які реалізують авторську інтенцію, автори оперують поняттям *модальні синтаксичні одиниці* і синонімічним до нього корелятом *вставні слова*.

Мета статті полягає в структурно-семантичному описі типології вставних компонентів (слів і виразів) у закарпатському діалектному дискурсі.

Матеріалом дослідження слугували власні записи зв'язного говіркового мовлення в окремих населених пунктах Закарпаття, а також матеріали діалектних словників закарпатського говору, опублікованих текстів українських закарпатських говірок і рукописні матеріали Василя Німчука. Значну частину представленого матеріалу становлять фіксації вставних виразів у записках говірки с. Довге Закарпатської області в рукописних матеріалах В.В. Німчука (далі у тексті: с. Довге).

Методи та методика дослідження. У роботі застосовані описовий (із прийомами спостереження, інтерпретації, контекстуального аналізу), структурний і зіставний методи наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. У синтаксичній системі говіркового мовлення широко вживаними є вставні компоненти (слова, словосполучення, речення), «граматичні одиниці в структурі окремого речення, семантико-інтонаційні характеристики яких здатні виражати суб'єктивну модальність, певну інформативність і емоційність щодо характеру висловлювання» [Мойсієнко 2006, с. 145]. Для найменування різновидів цих мовних одиниць у сучасній мовознавчій термінологійній парадигмі, крім традиційної назви *вставні слова і конструкції*, засвідчені ще поняття *парентези, вставні компоненти, модальні синтаксеми, суб'єктивно-модальні синтаксеми, синтаксеми суб'єктивно-модального типу, модальні синтаксичні одиниці* та ін. [Громик, Костусяк 2025, с. 48].

За модально-смысловими ознаками вставні компоненти в говірковому мовленні розрізняються багатою палітрою семантичних відтінків.

Вставні компоненти із значенням *достовірності, впевненості, невпевненості, категоричності, запевнення* в правдивості висловленого репрезентовані в закарпатських говорах різноманітними структурними типами – словами, словосполученнями і реченнями: *пра́вда, на мо́йу пра́вду; на Бо́жу пра́вду ка́жу; на́пра́вду (ка́жу); най вам ни бре́шу; кид' ти ка́жу; на мо́йу (мо́у) віру; на мо́йу ду́шу; на мо́йу (ти) ду́шу; на мо́йу грішну ду́шу; на*

*мо́йу грішну ру́с'ку ду́шу; так ми Бо́же; на мо́го Бо́га (на мо́бо Бо́а); най ми Бю́г (Бог) не помо́же; так бых ды́хаю; так' бы біда́, наприклад: а шчим пак че'ре'з ве'ліку хашчу не́сла по́ўн'і канты з водо́у / бой'аламс'а / пра́вда / оббы' н'а не' їз'іли во́ўци (с. Брід) [Миголінець, Пискач 2004, с. 84]. Із значенням 'присягаю!', 'клянусь!', 'запевняю' вживаються вирази *хло / на мо́бо (мо́го) Бо́а (Бо́га); хло! на мо́бо Бо́а! мо́го Бо́га; ниé і / ниéé їі на моо́ Боа; на Бо́жу пра́вду вам ка́жу; на́пра́вду (ти ка́жу)* «правду кажу, не сумнівайся»; *так ми Бо́же помо́жи!* (с. Довге); *Было в н'а, най вам ни бре́шу, тры́ц'ат' рубл'ї* (с. Верхній Бистрий) [Грицак 2017, с. 308]; *нич ти ни бу́де / кид' ти ка́жу* «переконливо тобі кажу, віруй мені»; *ни півим нич / кит'(д') ти ка́жу* (еліпс: *віруй / кид'* («якщо») *ка́жу* (с. Довге).*

Винятково важливу роль в оцінці мовцем ступеня впевненості, переконаності у достовірності повідомлення відіграють інтонація та ритм мовлення. Клятви, присяги, запевнення зазвичай супроводжуються биттям у груди своїм кулаком і підкресленою вимовою звуків, наприклад: *їа тти ка́жу // їа ти ка́:жу* (с. Довге); *но їа тти ка́жу / їт'о с'а і ни від'іло / ош св'ал'ба* (с. Вільхівка).

Вставні слова і вирази із значенням *непевності, сумніву, припущення, здогаду* в закарпатських говірках репрезентовані модальними словами *мо́же, ачий, вида́у, майже (майжін')*, *вітко* та ін. З-поміж вставних слів цієї групи тільки вставне слово *мо́же* відоме в літературній мові, наприклад: *їйд'їт вон / мо́же вас прозу́лит / ни бу́де ваз(с) голова́ бол'їти; мо́же ўгріе с'он'їчко; шч'ос' из гордо́ва слыз'їт / мо́же с'а росс'ох; и їш'о́у бим у хашчу / айбо ї во́лы ми ник'овані / айбо мо́же бы с'а дай'ак переп'укло 'змінитися на краще (про холодну погоду)'; запра́ул'ац'ц'а = хма́риц'ц'а не́бо / мо́же Богоч'о́ дас'ц'ц' д'ождж'у; мо́же с'а шчи проб'ере / проясніц'ц'а = бу́де год'їна; мо́же лиш пов'онку бу́ду біліти х'їжи / бо унну ішчи ф'айно; тобі с'а / мо́же / то ўвід'іло; ни робит(д) холо́дїлник / там шч'ос' (з') біда́ ў мо́торі / мо́же с'а перегр'їват(д) вад'шчо* (с. Довге); *но / розказ'алам вам ис'у / мо́же / ниб'їлиц'у про С'асово // айбо мы вірїме / ош їсе бы́ло так* [Миголінець, Пискач 2004, с. 110]; *їамка, мо́же, ї не' д'ужд'ж'ут до Рузд'ва* [Сабадош 2021, с. 105]. У позиції вставного слова із значенням 'мабуть' діалектні словники фіксують модальні прислівники *майже, майжін'*: *їачало прит'їкати, – їмайже, бу́де дошч* [Сабадош 2021, с. 227]; *їмайжін', їа бу́ду бит'їж'ний, бо шчу'с'н'а тр'а'се* [Сабадош 2021, с. 227].

Частка *ачій*, крім функції, близької до питальної частки, у закарпатських верхньонадборжавських говірках здебільшого надає висловлюванню відтінку здогаду, такого, як у літературній мові вносять вставні слова «напевно, може, мабуть» [Німчук 1963, с. 148]. В інших говорах Закарпаття ця частка виступає в таких варіантах: *чий, ач'єнь, ч'єйбы, ч'єнбы, ач'єйбы, ач'єньбы* (покликання на І.Верхратського) [Німчук 1963, с. 148]. У «Матеріалах до словника українських говірок Закарпатської області» наведено такі фонетичні варіанти частки

ачей із значенням 'мабуть', пор.: ачэй, ачій, ачій, ачій, аш'ч'ій, ачén', ачін', ачін', ачі, ачі, аці [Грицак 2017, с. 75], наприклад: Пуйді до Тіболтан'і і попросі од нійі зварку, ачій, бис' нам дас'т' (Великий Березний); Ачін', т'а біда дала тако́го погано́го. Ачін', ис' здурів (с. Верхній Бистрий); Ачін', го біда вз'ала (Вонігово); Такых здоровых і румн'аных д'івок, ги в нашім сил'і, ачін', нігде нийе (Гукливій) [Грицак 2017, с. 75]. Вставне слово ачій має ще значення 'можливо, здається', наприклад: Біли менé снóчи черес чóрн'і очі, ачій бóдут' рáно, бо ми тóго мáло (Свалява) [Грицак 2017, с. 75]. Пор.: а'чий і а'чин' – частки із значенням 'може, можливо, мабуть', наприклад: а'чий 'завтра не' буде дошч, хут' т'реба бы дужеджу. А'чин' го дуже болит, куй так ре'ве [Сабадош 2021, с. 22].

Значна кількість записів діалектного мовлення із вставним словом ачій представлена в рукописних матеріалах В.В. Німчука, наприклад: ачій с'а ни будéш носіти по Ужгóрду з мóйими ташкáми / тубурами; ачій у т'а шчи прáбабин ложічник; ачій им убыйшла пйат' раз тымбу; ачій на ўлиц'у ўйшóу; ачій йа туды збóжу; заговори з ним / ни ган'біс'а / ачій за рот' ни трéба пòр'ц'ію платити; ни жури с'а, ачій с'а на н'ўм с'віт ни зыйшóу, дóста йе хлòтц'ў; ачій коруна з' н'а ни ўпаде; ни гóн'на йа ўс'о / ачій йа ни жé жил'іза; уз'ми йáблыка / ачій т'а ни ўт'ажат; ачій го с'уды чорті пригнали // ачій го чорті принесли / припéкали; ачій т'а біда с'уды принесли (= тут небажаний; прийшов недоречно); ачій т'а Бог убис'ц'аміц' // убис'ц'аміло н'а; иду / ни бó(й) у с'а // ачій н'а там ни йз'ід'ат // иду / ачій н'а ни йз'іс'ц' (= не боюся); ачій исте сл'іні / ош отó пльнэ; ба шчо ўто солдáты нис' с'ўвáют у нид'іл'у / ачій машіруйт; ой паде дóжджик паде / ачій н'а ни зál'л'е / у милого петечіна / а ўвун менé завйе; ачій там опйат была бітка; ачійис' бл'áху рíзау ножом та такис' го пòтупіу; ачій папір'ом будетé ўгін' клáсти; ачій го д'ітко прин'іс'; ачій ис' у Пийáву ходіу; така вітрóгн'а / ачій с'а ус'і чорті жін'ат (с. Довге); ачій отіц' прийшóу (с. Довге); ачій на ўлиц'у ўйшóу (с. Довге); ачій т'а біда принесла (с. Керецьки); ачій исте с'л'іні, ош отó пльнэ; ачій там была упйат Полán'а (с. Довге) [Німчук 1963, с. 148].

Близьким до ачій (ачей) у значенні 'мабуть, здається' є вставне слово видáу, морфологічна природа якого в різних джерелах визначається по-різному. На думку В.В. Німчука, за походженням слово видáу становить скам'янілу форму 1-ої особи однини теперішнього часу дієслова вѣдати «знати» – вѣдаю. Етимологія слова видáу у верхньонадборжавських говорах зовсім утрачена, бо дієслова вѣдати в говірці нема [Німчук 1963, с. 149]. Наведено приклади записів говіркового зв'язного мовлення із вставним словом видáу в рукописних матеріалах В.В. Німчука: най пйе / видáу / рот му с'а ни ўрве; зачйшчат' ц'а корóва видáу с'а скóро утэлит; исé кача видáу здóхне / ўже дрúгый дин' кйукат (з'йукат); шчос' му с'а йазык шпóтат, видáу дис' ўпйу; видáу овун уз'áу жóдну / а ни

пустóту; нйкáйте / йак пол'агá пшениц'а / видáу была бур'а; там у кнíz'і Йўра Чóрний мало наших слүү / видáу и там проц'ідили; бáрдóка была ў Биризниц'іх писалас'а / видáу / Мазóх; Мім'о ваш шчóс' на н'а сумный / видáу за ўто / шчо ў сис'у цйр'кóу хóжу; ни кáже нич / лиш' стйскат плечіма / видáу с'а ган'бит; ни ўкáзуе нис' на годіну / видáу / будé дошч; зат'гац'ц'а нéбо / видáу / будé дошч; запрáул'ац'ц'а нéбо / хмáры с'а збирáют / видáу / на дошч; йогó / н'а грызут топáнки / видáу бóдут' мóзól'і; вітер дрúгий дин' / видáу дис' с'а ткóс' завісц'у; видáу курйц'а бít'іжнá / бо вóле йўу с'а ни нйіе; нич // ни бай! видáу мы с'а на ўто паровáли / ладйли; пйчйит(д) ми ў ўс'і / видáу на йакус' новину; йа с'с'óго / видáу / ни ўйду «умру» (с. Довге); видáу она нич ни знáла (с. Керецьки).

Івán Дейак кáже / д'йкы / робім собі мы палáтку / бо видáу с'а збйрат на дошч (с. Сасово) [Миголинець, Пискач 2004, с. 111]; видáу / йа сто рóкуу не' лажу жйити (с. Вільхівка); видáу / ўже в Ан'ц'і свáл'бы ни будé / бо молодóго шчóс' даўно ни вйтко (с. Імстичово). Пор. у «Словнику закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району» модальний прислівник видáу кваліфікується як те саме, що ачей: Анц'а, вйдав, шче с'а не' вернула [Сабадош 2021, с. 47].

У значенні 'певно, напевно, мабуть' вживається прислівник бўзўуно, бўз'ўуно (бізуно), пор. угор. бізопу, наприклад: н.ис', бўзўуно, будé дошч (с. Великий Раковець); скóро ўже будé бран на хлòтц'у, та бізўуно, же там потрáфл'ат' л'іпши (с. Лікіцари) [Грицак 2017, с. 304]; бўзўуно дйўят' бйло, кой им л'іх спáти (с. Довге, с. Великий Раковець) [Грицак 2017, с. 220]; ай так, бізон', так, гі ты кáжеш (с. Вонігово) [Грицак 2017, с. 219]; Мар'іка, бізуно, вже не' прийде [Сабадош 2021, с. 31]. Із значенням 'здається' вживаються слова лех(э)кó ни, т'ашкó ни, наприклад: лех(э)кó ни Йвán пйшóу; т'ашкó ни два мис'ац' і типир' (с. Довге).

Активно вживану в говірковому мовленні групу вставних компонентів становлять реченнєві структури із значенням 'невідомо', 'не знаю': не знати; Бог / Бўг / Буг (го) знáйе; С'атый (го) знáйе; Бог (го) с'атый знáйе; Бóжа Мáти знáйе; талйба / чорт / н'евóйа / д'ітко / дийáвўл (го) знáйе; біда / нишчáс'т'а (го) знáйе; гронéсник го знáйе, наприклад: ни знáти / шчо сис'(з) с'н'іх(э) заладйу паде та паде дрúгий дин' ўже! (с. Довге); даўным даўно / туї / де типér нáшойе се'лó / бйли ве'лйк'і хашч'і гйранкы // і прийшли с'уды л'ўди / кўл'ко йіх бйло / не' знáти (с. Березники) [Миголинець, Пискач 2004, с. 69]; ий дай ми л'ўба мáмко / сорóчину бйлу / Пан Бўг знáйе / де йа бóду на другу нид'іл'у; бйх го знáйе / де с'а д'йў (с. Довге); натўкали го / набйли му гóлóву грўм знáйе чим // фурт на н'óго тўкали / отó ни так / отó ни с'ак / отó гинтáк; чорт знáйе / шчó ўто за йедén бйу; чорт знáйе / ўткы с'а ухопила та буйкнула (= крикнула); чорт йй знáйе / ўткы с'а ўйавила (= з'явилася, вийшла); чорт знáйе / ци на ні бít'іх прийшóу; дийáвўл (го) знáйе / йакым чйном зайшло туды; біда знáйе / йак ни йадухлйвйй ут тўл'кого ре'ван'а (с. Довге); Тай тогды пробудився

на сесе поганый царь, выйшовъ вонъ глипнути, ожь що тото? айбо якъ увидгъвъ тѣлкъый народъ, та й учувъ страшный крикъ, скоро выскочивъ на бѣлого коня, ай бо и тотъ конь неправый бивъ, скаменгъвъ бы; (но слухайте солодкѣ!) лишь три лабы мавъ, – **чортъ 'го знає, може упіръ бивъ** (текст, записаний у с. Кушниця Є. Сабовим 1893 р.) [Миголинець, Пискач 2004, с. 252].

Вставні компоненти із значенням емоційної оцінки. Позитивна чи негативна емоційна оцінка мовця репрезентована вставними фразеологізованими виразами *ни дай Бѣже; ни дай то Бѣже; Бѣже хороні; Бѣгу д'аковати; слава Бѣгу; хвала Бѣгу; шчас'ц'а уд Бѣга; богдѣй нидѣждау (нидѣжджау); на моѣе дѣво; на сѣй^мту та ін*, які виявлять стійкість у спонтанному говірковому мовленні, наприклад: *ни приказуйте тѣлко / бо шчи ни дай то Бѣже / наупачитѣ* (напророкуєте, накаркаєте); *киц'о' ц'а снит хѣжу біліти авад' крѣсна – ото на смир'т' у родін'і / тѣкс' / ни дай то Бѣже / умрѣ; бойав им с'а / ож / ни дай то Бѣже / дѣшчо с'а стѣло; ѣдете из рѣду – бѣже хороні / кой ус'і ѣумираѣут; Бѣгу д'аковати / с'ѣго гѣду фѣйный урожѣй; такѣй отѣ Іван чун'ный / каже / д'ідик', Бѣгу д'аковати / ѣмер двац'ц'ит' гѣдѣу типір'; шчас'ц'а уд Бѣга / шчо ни ѣпѣли ѣ рѣку (с. Довге); таї што с' тоїї кѣширѣдавої пін'з'її // дѣбре / ош хот' д'їти ми помагѣют / бо Бѣгу д'аковати / фѣйно стѣят на нѣдѣх (с. Сасово) [Миголинець, Пискач 2004, с. 109]; бѣло се дѣже дѣно / таї / слава Бѣгу / не' ѣ нас // у дѣкотрому корол'їств'і чи / мѣже / гѣфствѣ / мѣжи простѣх л'удїй жиѣ литін' (с. Драчино) [Миголинець, Пискач 2004, с. 64]; на моѣе дѣво (= на моє здивування) ѣа там увид'їу нѣрваный рѣклик (с. Довге); *иді / на сѣй^мту / ѣц'їт' / бо лиш кепѣ* [безпорядок] тѣй нарѣбши (с. Великий Раковець).*

До цієї групи зараховуємо вставні слова – іменники *кал'їча, нибѣга, сарѣка, сарѣку, сїгін', сїрота* та дериватні утворення (*кал'їча, кал'їчатко, нибѣжатко, сарѣча, сїгін'а, сїгін'атко, сїгін'атко, сїрѣт'а, сїротїшче*), що вживаються для вираження співчуття в різних ситуаціях, наприклад: *убїрац'а / сарѣка / штѣс' робїти / айбо нїч ни валѣушна* (с. Імстичово). Як відзначає В.В. Німчук, вставні слова *сарѣка, сарѣку* (пор. румун. *sărác* ‘бідний, незаможний, бідолага, нещасний’) поступово архаїзуються. У коломийках, як правило, бувають у приспївах або на початку строфи, наприклад: *сарѣка / сарѣка / ѣспавим с'а коло тѣбе / ѣак ми бѣла д'ѣка! а сарѣку гѣа / давай личко цѣл'ѣвати / а так' бѣдеш мѣа* (с. Довге). Частїше вживаними є вставні слова *сїгін' / сїрота*, наприклад: *зарѣвала / сїгін' (сїрота) ни сѣїм гѣлосом* (с. Довге); *сирѣт'а ни гѣнна бѣла ѣстѣти* (с. Довге); *Петрѣ / сирѣт'а / ѣмер ѣїарї* (с. Довге); *но / сирѣт'а / ѣмѣлла Анна Михайлівна* (с. Довге); *мы сирѣт'а ни гѣнни* (с. Довге); *спѣла бы сїгін'атко / айбо ни гѣна* (с. Довге); *а тотѣ с'а / сїгін' / мѣе / што ѣї трѣба трїц'ат' ѣдѣн назбїрати / бо ѣто на кѣждѣм папїрчику мѣе імн'а хлѣпц'а написѣти* (с. Імстичово) [Миголинець, Пискач 2004, с. 97]; *а ѣна*

/ кал'їча / ѣс'ѣ за н'ѣго робїла (с. Вїльхївка).

На позначення характеру висловлювання, способу передавання думки зафіксовані вставні вирази *гріх казѣти, гріх с'а скаргѣвати, н'їшто казѣти*, наприклад: *гріх с'а скаргѣвати / мѣлѣдї жиѣут' фѣйно / не хїбїт ім нїч* (с. Довге); – *газдѣ вам корѣвїй?! – гріх казѣти / благїї* (с. Довге).

Семантичні відтїнки байдужостї, розчарування, зневіри реалїзуються у вставних виразах *бѣг / чорт(ї) / бїдѣ* з енклітичними займенниковими формами *ми / ти / нам / вам до когѣ-, чогѣ-небудѣ*, наприклад: *пропѣла кѣриц'а / чорт ми до нїїї* (с. Вїльхївка); *бїдѣ ми до н'ѣго / ѣжѣ ѣак ѣе / так ѣе / їнак ни бѣде* (с. Імстичово).

Вставні компоненти, які вказують на постїйність або непостїйність повідомлюваного про минуле, виражені дієслївними формами *бївало, бувѣло*, наприклад: *бївало / ѣак лїгн'ї їшли на тѣн'ц'ї / та так крѣсно с'нѣвали / што ѣс'ї с'а д'ѣукѣ за нїми ѣбзи'рѣли / а шчи ѣ ѣ зубѣх кѣсїчку дѣ'ржѣли* (с. Імстичово); *бївало / прѣли на рїц'ї / кѣї зїмѣ / ѣстрї морѣзы / вода дѣже стѣдѣна // носїли ѣ тѣу кан'ї ѣкрѣпу / а жѣны мѣчїли рѣкѣ у ѣкрѣп та так с'а грїли* (с. Довге); *дрѣтар' дрѣтовѣу товканѣ / гѣршкѣ / бл'ѣда покажїні / ни дѣже побїті // бївало / їшли пѣт'ѣм та гѣїкали: гѣршкѣ / вїдра плѣтѣти!* (с. Довге); *бївало / кїд' упѣли пол'ѣдѣц'ї / бїли дѣшчку / та знимѣли пол'ѣдѣц'ї / клѣли дѣшчку на подѣлївї та бїли ѣн'у* (с. Довге); *бївало / зїїде с'а лїгнїство* (с. Довге); *бувѣло, пїсля закїнченнѣ частѣваннѣ, “казѣло с'а”: Д'ѣкуїемѣ Бѣгу Небѣсному таї вам за гѣстїну!* (с. Довге); *у тѣїї рокѣ / бївало / полѣлам у тѣн'гѣрїци бур'ѣн / дѣкїт' не' зѣїде сѣнце* (с. Брїд) [Миголинець, Пискач 2004, с. 84]; *бївало / напїчѣт нам бул' / і такѣ нам бѣла їдѣ на ц'їлѣй дїн'* (с. Довге) [Миголинець, Пискач 2004, с. 92]; *ми бувѣло сидїмо на печї бѣсакї* (с. Лїкїцари) [Грицак 2017, с. 297].

Вставні компоненти, які вказують на спосїб об'єктивацїї думки, у закарпатському говорї репрезентовані дієсловами з узагальненим значеннѣм у формї 3-її особи множини теперїшнього часу і в формї множини минулого часу *кѣжѣт' (кѣжѣт), казѣли, приказѣуѣт'*, наприклад: *шн'ѣты / кѣжѣт' / из зїмл'ї ссѣт вѣздѣх; кѣжѣт' / ош спѣред вѣдѣшчѣу упѣуночи вода винѣм стѣїе / ѣакѣїїс' держѣу ѣзѣк у вѣд'ї, чѣкѣу // та примѣрз му ѣзѣк; кѣжѣт' / ож кїд' бы нѣкѣлїцкѣ дѣїшѣдѣ тѣдѣ / де тѣгѣ вѣдѣ нїе // найшѣдѣ бы зѣлото; кѣжѣт' / ош ни мош нестї увїчїр'ї помїтин'а / бо ѣс'л'їпне; кѣжѣт' / ош чїл'ѣн'н'а / кѣї умрѣ / дѣкѣ му ни задѣвѣнит на цѣркѣ / чѣ(ї)е; кѣжѣт' / ож дѣ сѣрдѣкѣвѣїї сѣутѣр'ї душѣ хѣдїт коло уб'шѣр'а та грїхѣ збїрат; кѣжѣт' / ож тѣл'ѣне / кѣї пїрил'їтѣїт у тѣплѣй край лѣстѣукѣ / їмѣїт ѣїх у с'їти та їд'ѣт (їд'ѣт); вїд'їлї мїтлѣ на нїбї / казѣли / бїдѣ бѣде / вѣїна* (с. Довге); *казѣли / ош^ж прѣстѣмо чѣлѣвїку ни мож^ж читѣти Бїблїїу / бо ѣчи му упѣдѣт; казѣли / ош^ж кїд' прїїдѣт^ѣ трѣко-кѣтолїкѣ т^ѣ цѣркѣ / бѣде балтѣван'а / бѣдѣт балтѣвати ‘бїгнї, рубѣти сокирами’* (с. Довге). Вставне слово *кѣже* вживане у коломийках, наприклад: *її мѣти / кѣже / мѣти / ѣже*

бы роковати / ни будеш ми упуночи [попуночи] двір'ї удомкати (с. Довге). В узагальненому значенні 'кажуть, як кажуть' активно вживаними є вставні вирази [зи] йакыйис' казай / [зи] йакас' казала / ги (йак) тот казай, часто у приказках і прислів'ях, наприклад: **та ги тот циганін казай** // родивим с'а ў зиліні колотн'ї (с. Довге).

Частка **дис'**, що вказує на переказування чужих повідомлень, також часто виступає в позиції вставного слова **кажуть**, наприклад: у понид'лок **ишд'у дис'** до Білок та стрітилис'а ў аўтобус'ї; **дис'** с'а Васіл' биў из литн'ми; **дис'** / най с'а ни приказуйе / д'итіна ўпала чотириручна ў кыпл'аток / та так с'а попекла на мн'асо; казай **дис'** / ож прийде т'обі; йеден чолловік **дис'** из Иршавы на моторц'ї (моторбіц'їгл'ох) возиў поцолы / казали / прийшд'у поцолаш // а дале й за моторбіц'їгл'ї йали казати поцолаш; файно укорочоуаў / **дис'** (= кажуть) учиниў городіну (с. Довге).

Як засіб передавання чужих висловлювань у матеріалах В.В. Німчука зафіксована частка д'ї у значенні 'мов': **каже** / ош овўн **д'ї** ни ўпознайе никого (с. Довге). За спостереженням ученого, частка д'ї у функції вставного слова особливо поширена в селах Приборжавському, Довгін, Броньці: **казай** / ош овўн **д'ї** т'а ни від'їў; йа **д'ї** йомў / **каже** / нїгда чис'ц' ни ўрваў (с. Довге); овўн **казай** / ош ты **д'ї** ни прийдеши (с. Кушниця). За походженням, стверджує В.В. Німчук, частка д'ї – застигла скорочена форма 3-ї особи однини теперішнього часу дієслова **дгьати** «говорити» [Німчук 1963, с. 151].

На позначення характеру висловлювання, типу передавання і оформлення думки вживаються вставні компоненти **мош казати**; **нич ни мош казати**, наприклад: **мош казати** / нич ни ім (с. Довге); **файні топанкы** / **нич ни мош казати** (= нічого не скажеш) (с. Довге); **давнo** у'с'е до'машн'е 'было, за хл'їбом, **мош казати**, не' ходили [Сабадош 2021, с. 243].

Вставні компоненти, які виражають **безпосереднє апелювання до адресата з метою привернення уваги, налаштування на діалог**, виражені дієслівними формами, що втратили своє лексичне значення (знайте, чуйте, видиш, видите), наприклад: **а мому Пётр'ові говори** / йак т'уў ст'ін'ї // до н'ого то не' доходить // ад:е / **знайете** / йакійс'дин' прийшд'у фест пїанезный (с. Голубине) [Миголинець, Пискач 2004, с. 66]; **видиш** / його уз'м'ут (= взяли) **нарас** / а з т'об'оў буд'ут **крутити**; **по тенгеріци гай** / и туй / **видиш** / гай (с. Довге); **оні собі ус'о** / **чуйеш** / **заказали молоді** (с. Вільхівка); **понишчат** / **чуйеш** / ус'о // (с. Вільхівка). Для встановлення комунікативного контакту (питання, прохання) з будь-ким, чийого імені мовець не знає, засвідчена дієслівна форма **чуйте**, наприклад: **чуйте** / де сте купили; **чуйте** / де сте куповали **рыбу** (с. Довге).

Найчастіше вставні слова для привернення уваги виражені дієсловами в наказовій формі (**нікай**, **нікайте**, **позирай**, **позирайте**, **чуй**, **чуйте**, **слухай**, **слухайте**), наприклад: **позирайте**, 'к'ул'ко м'д'рибу найшла [Сабадош 2021, с. 343]; **Тай тогды** пробудився на сесе поганый царь, **вийшовъ** вонъ глинути,

ожъ що тото? айбо якъ увидѣвъ толкый народъ, та й учувъ страшный крикъ, скоро выскочивъ на бглого коня, ай бо и тотъ конь неправый бивъ, скаментъвъ бы; (**но слухайте** солодкї!) лишъ три лабы мавъ, – чортъ 'го знае, може упїръ бивъ (текст, записаний у с. Кушниця Є. Сабовим 1893 р.) [Миголинець, Пискач 2004, с. 252]; **такі** / **слухай** / у нас діла; **слухай** менé / шчо йа ти ўт'вїм (с. Довге). У словникових матеріалах В.В. Німчука велика кількість фрагментів говіркового мовлення в с. Довгін зі вставними компонентами засвідчує значну активність уживання дієслова **нікати** у формі 2-ї особи однини і множини наказового способу для привернення уваги співрозмовника, наприклад: **нікай** / обис'ис тым ни походиў; **нікай** / бо шчи т'а шарне по п'ыску; **нікай** / напавим адде на грибы; **нікай** / ци ни зломїў р'уку = зломїў (тут – подив); **нікай** / обы ти найшд'у балам'уту (за ствердження у формі ствердження (спонування) бути перешним, уважним, щоб не бути втягнутим у якусь неприємність; **нікай** / йакі собі ўванджир'оваў топанкы (ўходити, ўшпекуловати); **нікай** / туй с'а ў тир'н'у діка свин'а ўпоросїла / корыто собі ўрыла; **нікай** / ус'о д'ерево поўмирало (= повсихало); **нікай** / обы дашчо ни ўт'т'ах(е) ум х'ыжі; **нікай** майже ўс'ї Дрозды с'а ўмели ў'ц'ї «повмирили чи розійшлися»; **нікай** / обы т'а гыд ни укусиў; **нікай** / обы т'а паск'уда ни ўкусила; **нікай** / де с'а ўкотиў «розсїв» (емоц.); **нікай** / рот му ходит' / [зи млин нап'ор'ожн'ї]; **нікай** / к'ул'ко будé тайдати «говорити» (знев.); **нікай** / де ним чорт вер, уклаў, ўсадиў; **нікай** / йак с'а д'ит'вак розвітерїў; **перераблас** с'а / **нікай** / обис'ни побановаў; **нікай** / йак'ойес' (хтось) над'кусило йаб'лыко та в'ел'о; **нікайте** / йак пол'агла тиенїц'а / **видаў** былá бур'а; **нікайте** / йак уб'т'їў; **нікайте** к'ул'кі п'уц'ї на дербан'ц'ї; **нікайте** йак проц'їтат с'ц'їна; **нікайте** / ис'е ус'о идé ў Иршаву (с. Довге). Інтенсивності привернення уваги співрозмовника додають частки **ни**, **на**, **нате**, **с'а**, **но** до вставних слів **нікай**, **нікайте**, **позирай**, **позирайте**, **чуй**, **чуйте**, **слухай**, **слухайте**, пор. літ. 'дивися ось! дивись-но!', наприклад: **нікай ни**, йак с'а рве д'мін'ї; **нікай на**, йакый файный обрашчик (с. Довге) [Німчук 1963, с. 147]; **нікай на!** прийшд'у сам с'уды; **нікайте нате!** шчо туй написано! (с. Довге) і прислівники **с'уды** (с'удá); **слухай с'уды!** (с. Довге).

Під впливом форми **нікайс'а!** утворено форми **чуй!** **чуйте!** / **чуйте** (с'а) / **но чуйс'а** у значенні 'слухай!' як початок апеляції до незнайомої людини, вираз подиву, обурення тощо, наприклад: **но чуйс'а**, йак от'о зо мн'оў будé **говорити** (с. Хмільник); **чуй** / йак пуг'укат / **кашлат** (емоц.) (с. Довге); **чуй**, йак му ўдрікат; **чуй** / йак му утказуйе 'відповідає' (с. Довге); **чуй** / йак ми удвернула (= відповіла, емоц., трохи згруб.) (с. Довге); **чуй** ц'їка / йат бы іла (с. Довге).

Модальне значення спонування 'хочу сказати', 'дозволь тобі сказати', 'послухай', 'дозволь перервати твоє говоріння', 'погодься' набуває відповідної мовної репрезентації за участю системи вставних речень для привернення уваги: **най ти кажу**; **хочу вам казати**; **ни дастé** ми на праўду, наприклад: **Васіл'у!** **най ти кажу**; **чекай** / **най ти кажу**; **знайте** / **хочу**

вам казати / уповісти; **ни дасте ми на пряду** (= погодитись; вважати так само, особливо: підтвердити щось сказане) (с. Довге).

Вставні компоненти, які є засобами впорядкування думки, компонування та акцентування певних її елементів, послідовності викладу, характеризуються різнотипними формами реалізації: *первое* (*першое* / *першое*), *другое*, *раз што* [поперше], *кажу*, *мбўл'у*, *кажете*, *иппен*, *иппин'ц'и*, *ни буду приказовати*, *про виштво*, *так што*, *айно*, наприклад: **ни буду приказовати много** / *идуши из Пурь* (почну, як приклад) (с. Довге); **про виштво** / *раз иду спеч'и* (с. Льниця); *от'а Туркан'а усе с'а тихо зат'агне до хв'аки* / *ги гыд* / *та усе трафит на полуденек* // *кажу* *ачий чорта майе*; *мбўл'у* / *мин'и н'иколи* / *ид'ит здорови*; **кажете вы** / *побл'илас'а*; *ни пушчат' н'а робота* / **так што** *ни чекайте н'а*; *ити бы!* *мусай ити тай готово* «ось і все! і все!» *и готово!* (с. Довге).

Вставним словом може виступати стверджувальна частка *айно*, яка вказує на те, що мовець щось згадав: *айно*, *ни кладі були дрыў на ўгин'*; *казала*, *айно*, *мамка*, *обісте нам*, *айно*, *позычили соле* (с. Довге) [Німчук 1963, с. 146]. «Матеріали до словника українських говірок Закарпатської області» також фіксують *айно*, *айно* із значенням вставного слова 'кажу' [Грицак 2017, с. 50].

Вузьколокальне забарвлення має прислівник *иппен* (зменш. *иппин'ц'и*) з угор. *éppen* у значенні вставного слова 'шоправда', наприклад: *йа* / *иппен* / *тоже ни ходила* (с. Довге); *у них у шк'ол'и* *и т'уал'ета нийе* / *т'уал'ет на біриз'и* // *біжис'ц'и* *ош туды не п'удут'* / *йа шчи ни віжу ни йе'н:ого біжис'ц'а* // *ми иппен не ходиме по силу* (с. Вільхівка); *йа* / *иппин'ц'и* / *прійду вам з'аўтра помочи* (с. Великий Раковець).

У функції модальних синтаксичних одиниць для зв'язки думок у діалектному дискурсі вживаються частки *е*, *еге*, які при цьому вносять у висловлювання оцінки, реакції мовців з приводу почутого чи зробленого (задоволення / незадоволення, схвалення / несхвалення, обурення, докору, погрози), наприклад: *е*, *п'ушбў дис'* (с. Довге); *еге* / *млин кой меле та дўже горконит* (с. Довге); *еге*, *сокотилам*, *годовалам*, *а типир' туй го майеш*, *ни слухат!* (с. Довге); *приб'иў* / *еге* (с. Довге); *еге* / *ўвўн прўйшбў с'вита* / *быў у Вилікўў Луковешчин'и* (жарт. топонім-хоронім), від назви недалекого села Луково (с. Довге); *еге ни* / *св'ойу не' видит'* / *ож йака ў нийі росте з'улава* / *а за д'ругу приказує* (с. Імстичово). В.В. Німчук розглядав частку *еге* (*еє*) як синонімічну до вказівної частки *ни*, пор. *туй еге стойаў*, *нил'а дрыў*; *еге*, *уже вичиріє* (с. Довге); *е(є)є*, *йакый розумный* (с. Лисичово); *еге туй йе* (с. Кушниця). В основі частки – займенниковий корінь *е, інтервокальний г часто випадає, у результаті чого в говірці постала частка *еє*, стягнена в *е*: *но*, *еє*, *исе ми д'їўка* (с. Кушниця) [Німчук 1963, с. 147].

Прикметними в закарпатському діалектному мовленні є вставні вирази фразеологізованої структури, своєрідні регіональні магічно-забобонні мовні кліше. Так, поширений вставний вираз *най*

с'а ни приказує уживають, коли згадують, розповідають про щось неприємне, трагічне і т. ін., щоб забобонно не накликає (знову) біду, щоб не повторилася небажана подія, наприклад: *дис'* / **най с'а ни приказує** / *д'итіна ўпала чотирирўчна ў кўпл'аток* / *та так с'а попекла на мн'асо* (с. Довге); *овўн* / **най с'а ни приказує** / *упаў быў из йаблўнки* (с. Довге); **най с'а ни приказує** / *бол'ила го т'оды рука* (с. Довге); *Анц'а Воречкова была* / **най с'а ни приказує** / *ни поўного р'озума* / *х'от'ила з' вўц'ц'ом собі ити ў* (в) *Амеріку* / *айбо йак иі заз'відалам кўл'ко ў ку'ріц'и лан(б)* / *а ўна ўповіла* / *ож(ш) чот'іры та ни п'устили иі* (с. Довге); **най с'а ни приказує** / *ўб'ї ў нас тако́го ни б'їло* (с. Завидово); **най с'а не приказує** / *йака б'їда оту ж'ону постигла* (с. Хмільник). Повідомляючи про які-небудь наміри і при цьому застерігаючись, щоб не наврочити справу, мовці вживають також вставний вираз *ни п'ойматис'а*, наприклад: **ни п'ойматис'а** / *у суб'оту иду д'ому*; *п'уду ни п'ойматис'а до Білок* (с. Довге).

У мовленні діалектоносіїв поширені особливі етикетні вставні слова, виражені дієсловами у формі 1-ої особи однини або дієприслівниковими формами *ни ўпоношаўу* / *ниўпоношаўу* / *ни поношаўу* / *ни п'оўношаўу* / *ни упоношаўу*; *ниўпоношаўучи* / *ниўпоношаўучи* / *ни поносуўучи*; *ни поносуўучи*, вживаючи які мовець зауважує, що не вихваляється своїми добрими вчинками, добродіями, особливо пожертвами на церковні справи тощо, наприклад: *далам к'удошови хл'їба* / **ни ўп'оношаўу**, *дала м на б'ож'ойе* / **ни упоношаўу** / **ниўпоношаўу** / *ст'ўўку*; **ни поношаўу** / **ни п'оўношаўу** / *купіла с'в'ічки до ц'еркве* (с. Довге); *об'ї Бог'очко ми помагаў та* / **ни ниўпоношаўучи** / *далам и на ц'еркву* (с. Імстичово); *у нас у сил'и йе дўже х'ворый ч'олв'ік* // *ўвўн живе сам* / *дозирати го н'ікому* // *йа* / **ни упоношаўучи** / *ч'асто иду уд н'ому* / *не'с'у му істи* / *ўс'акых добри'н'ок* (с. Великий Раковець).

До вузьколокальних належать вставні вирази із спонукально-бажальною модальністю, узвичаєні в закарпатському говірковому мовленні при згадці про людей, яких вже немає серед живих: *прошчўн бы*; *прошч'енна бы*; *най буде прошчўн*; *най буде прошч'енна* / *най ме прошчун* / *прошч'ена* і т. п., наприклад: **прошч'ена бы** / *ж'он'а му б'їла зблудила* (= збожеволіла) (с. Довге); *нис' сороков'а саўт'ыр'а за Анциў Мит'ов'у* / **най буде прошч'енна** (с. Довге); *наша сус'їда ірж'їя* / **прошч'ена бы б'їла** / *дўже л'убіла д'иті* / *она фурт иїх чистов'ала* // (с. Великий Раковець); **прошч'ена бы б'їла** / *м'ойа б'абка ўсе казала* / *че'кай м'їла л'їта* // (с. Хмільник); *меч'не н'ан'ко таї мамка* / **прошч'їн':ї наї будўт'** / *учили уважати стар'ос'ц' таї б'їдн'акўў* (с. Боржавське) [Мигoliniнecь, Пискач 2004, с. 101]; *н'ан'ко, прущ'ун бы був*, *не' х'от'їв*, *абы м с'а ж'є'нив на М'ар'їц'и* [Сабадош 2021, с. 415].

Щоб не наврочити, не накликає біду, халепу, у мовленні використовують вираз *у д'обрий час речі* (*уповісти*), наприклад: *у д'обрий час речі* / *а ў п'улльий зм'оўчати* (с. Довге); *б'огу д'аковати*

/ у дѣбры́й час упѣвѣсти / здѣбрѣул'а ў н'а тупір' дѣбройе (с. Вільхівка).

До вставних виразів із виразною діалектно-регіональною маркованістю зараховуємо вислови *тко* (ко) *дѣжде* (дѣжде, дѣждже) / *кид'* (кид') *дѣждеме* (дѣжджеме, дѣжджеме), наприклад: *уйарі кид' дѣжджеме / йанеме нову хѣжу чиніти!* (с. Довге); *тко дѣждже / пѣдеме до них = кид' дѣжджеме / пѣдеме до них* (с. Довге); *кид' дѣжджеме / нарас(з) по Великоднєви с'їеєме тентеріц'у // кид' брѣшу / богдай им ни дѣжджау "помер"* (с. Довге); *кид' дѣждеме / та на рук горѣд садіти не бѣдеме* (с. Хмільник).

Як вставне речення кваліфікуємо усталений вислів *с'атиу́ бы с'а*, яким, як правило, супроводжують згадку про Бога, однак палітра семантичних відтінків цього виразу широка, наприклад: *Бог / с'атиу́ бы с'а / знаіе «я не знаю»* (с. Довге); *Христѣс / с'атиу́ бы с'а / казѣ правду* (с. Довге); *дау н'а Бѣх' / с'атиу́ бы с'а / такого ги трѣба, а покляли н'а коѣдошом, упс'ли н'а ўс'акі бол'ачкѣ* (с. Довге); *кобѣ дау Бѣх' / с'атиу́ бы с'а / бес прішчи* (= нещасного випадку, недоброї пригоди) (с. Довге).

Література

1. Аркушин Г. Західнополіські вставні слова для привернення уваги співрозмовників. *Лінгвостилістичні студії*: наук. журн. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2017. Вип. 7. С. 8–13.
2. Галас А. Вставні компоненти в усному діалектному дискурсі. *Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Іларіона Слинька* (Чернівці, 16–17 червня 2022 р.). Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. С. 74–75.
3. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / За ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
4. Громик Ю.В., Костусяк Д.М. Модальні синтаксичні одиниці зі значенням імовірності в західнополіських говірках. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 41. Т. 1. Видавничий дім «Гельветика», 2025. С. 48–53.
5. Німчук В.В. Словотвір часток у закарпатських верхньонадборжавських говірках. *Славістичний збірник*. Київ, 1963. С. 142–157.
6. Мойсієнко А.К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. Київ: ПП Я.Січовик, 2006. 240 с.
7. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. 2-е видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2021. 598 с.
8. Українські закарпатські говірки: Тексти / Упор. та передм. О.Ф. Миголинець, О.Д. Пискач. Ужгород: Ліра, 2004. 400 с.

References

1. Arkushyn H. (2017) Zakhidnopoliski vstavni slova dlia pryvernennia uvahy spivrozmovnykiv [Zakhidnopolis inserted words to attract the attention of the interlocutors]. *Linhvostylistychni studii: nauk. zhurn.* Lutsk: Skhidnoievrop. nats. un-t imeni Lesi Ukrainky. Vyp. 7. S. 8–13. [in Ukrainian].
2. Halas A. (2022) Vstavni komponenty v usnomu dialektnomu dyskursi [Parenthetical components in oral dialect discourse]. *Aktualni problemy syntaksysu: suchasnyi stan i perspektyvy doslidzhennia: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 110-richchiu vid dnia narodzhennia profesora Ilariona Slynka* (Chernivtsi, 16–17 chervnia 2022 r.). Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha. S. 74–75. [in Ukrainian].
3. Hrycak M. A. (2017) Materialy do Slovnyka ukrainskykh ghovirok Zakarpatskoi oblasti [Materials for the Dictionary of Ukrainian idioms of the Transcarpathian region]. Vyp. 1: A–B / Za red. P. Ju. Ghrycenka. Kyjiv: KMM. 380 s. [in Ukrainian].
4. Hromyk Yu. V., Kostusiak D. M. (2025) Modalni syntaksychni odyntsi zi znachenniam imovirnosti v zakhidnopoliskykh hovirkakh [Modal syntactic units with probability meaning in Western Polesie dialects]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 41. T. 1. Vydavnychi dim «Helvetyka», S. 48–53. [in Ukrainian].
5. Nimchuk V. V. (1963) Slovtvir chastok u zakarpatskykh verkhnonadborzhavskykh hovirkakh [Word formation of particles in the Transcarpathian Upper Borzhava dialects]. *Slavistychnyi zbirnyk*. Kyiv. S. 142–157. [in Ukrainian].

Висновки. Вставні компоненти в закарпатському говірковому мовленні становлять кількісно значний і структурно різнотипний пласт мовних одиниць, які визначають емоційну природу висловлювання, підкреслюють його експресивні відтінки. Аналіз лише частини зібраного матеріалу засвідчує активність функціонування вставних слів і виразів у спонтанному мовленні діалектоносців. Найчастіше вживаються вставні слова і вирази із значенням непевності, сумніву, припущення, здогаду, із значенням емоційної оцінки, а також ті, які вказують на спосіб об'єктивації думки. Інтерес для мовознавчого дослідження становлять вузько-регіональні реалізації вставних компонентів (*так бых дѣхау; най вам ни брѣшу; ачий; видѣу; бѣз'ўно; у дѣбры́й час речі; нікай; чуй; чѣйс'а; іппен; іппин'ц'і; ни будѣ приказовати; про вшітко; най с'а ни приказуйе; ни пѣймайучис'а; ниўпоношѣучи; прѣвичѣн бы; с'атиу́ бы с'а; ко дѣжде, ни здѣмау бис'; падѣс'а, гронѣсник го знаіе, айно та ін.*), які зберегли архаїчні лексичні і граматичні форми і надають діалектному дискурсу територіально-діалектної забарвленості.

6. Moisiienko A.K. (2006) Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys prostoho uskladnenoho rechennia [Modern Ukrainian literary language. Syntax of a simple complex sentence]. Kyiv: PP Ya.Sichovyk. 240 s. [in Ukrainian].

7. Sabadosh I. V. (2021) Slovnyk zakarpatskoho hovirky sela Sokyrnytsja Khustskoho rajonu [Dictionary of the Transcarpathian dialect of the village of Sokyrnytsia, Khust district]. 2-e vydannja, zminene i dopovnene. Uzhhorod. 598 s. [in Ukrainian].

8. Ukrainski zakarpatski hovirky: Teksty (2004) [Ukrainian Transcarpathian Dialects: Texts] / Upor. ta predm. O.F. Myholynets, O.D. Pyskach. Uzhhorod: Lira. 400 s. [in Ukrainian].

PARENTHETICAL ELEMENTS IN TRANSCARPATHIAN DIALECTAL SPEECH

Abstract. The article presents a structural and semantic analysis of parenthetical elements in dialectal speech. The examination of in several settlements of Transcarpathia. To investigate the typology of parenthetical components, materials from dialectal dictionaries of Transcarpathia speech, as well as published texts of Ukrainian Transcarpathian dialects, were also employed. A significant share of the analyzed material consists of recorded parenthetical expressions from the speech of the village of Dovhe (Transcarpathian region), preserved in the manuscript archives of Vasyl Nimchuk.

The study describes lexical items functioning as parenthetical components with various semantic nuances and functional characteristics. The following groups of parenthetical components are identified: those expressing certainty, confidence, uncertainty, categorical assertion, and assurances of the truthfulness of a statement; those denoting doubt, supposition, conjecture; those conveying emotional (positive or negative) evaluation; those indicating the constancy or variability of the reported information; those marking the mode of thought objectification; those expressing direct appeal to an interlocutor in order to attract attention or initiate dialogue; those serving to structure thought, organize discourse, and highlight particular elements or the sequence of narration; and parenthetical components represented by phraseologized expressions functioning as traditional folk magical or superstitious formulas. The findings confirm and further develop existing research on the role of constitutive elements – specifically parenthetical components – in shaping the territorial and dialectal coloration of dialectal texts.

The study identifies forms of parenthetical words and constructions that are shared with the standard language and with other Ukrainian dialects, as well as dialect-specific lexical and morphological features (*так бых дьхаў; най вам ни брешу; ачий; видать; б'єз у'їно; у добрый час речі; нікай; чуй; чуйс'а; іппен; іппин'ц'і; ни буду приказовати; про виітко; най с'а ни приказує; ни п'їмаіучис'а; ниїпонош'аучи; прошч'ун бы; с'атіу бы с'а; ко д'їжде* etc.). The modal and subjectively evaluative functions of parenthetical components in vernacular speech are illustrated.

Keywords: Transcarpathian dialect, dialect syntax, parenthetical components, modality.

© Галас А., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.10.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Алла Галас – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; [https:// orcid.org/0000-0002-9867-4614](https://orcid.org/0000-0002-9867-4614).

Alla Halas – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; [https:// orcid.org/0000-0002-9867-4614](https://orcid.org/0000-0002-9867-4614)